

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIGA O'ZLASHMA SO'ZLARNING KIRIB KELISHI
TADQIQI

Usmonaliyeva Masturaxon Jumaboyevna

*Andijon viloyat, Andijon shahar**15-umumiy o'rta maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligiga kirib kelgan o'zlashma so'zlar va ularning kirib kelish sabablari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *Neologizmlar, fors-tojik tili, ingliz tili, yangi so'zlarning ommalashuvi.*

Tilning rivojlanishi va muttasil taraqqiy topa borishi jarayonida o'zlashma so'zlarning o'rnini beqiyosdir. Dunyoda hech bir til yo'qki o'z so'z boyligi zaxirasini boyitish uchun boshqa tillardan so'z olmagan bo'lsa. Bizga yaxshi ma'lumki, olinma so'zlar tilning kundan-kunga rivojlanishini ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri. Shunga qaramay, o'z tilimizda chet tilidan olinayotgan so'zga teng keladigan atama bo'laturib, ulardan foydalanmaslik ona tilimizga bo'lgan hurmatsizlikdir.

Biz 130 yil davomida Sovet Rossiyasi tajovuzi ostida davlatimizni boshqardik, shu sababli tilimizga ko'plab rus tilidagi istilohlar shu qadar o'rnashganki, ularning o'zbekcha muqobil variantini topib aytolmaslik holatlari ham uchrashi achinarli hol, albatta. Buning yorqin misoli qilib "obed" so'zini olaylik. Bu so'z o'zbek tilida tushlik deb ataladi, ammo xalqimiz orasida bu so'zdan foydalanadiganlar deyarli yo'q.

Lekin hozir biz foydalanayotgan tildagi barcha so'zlar ham sof o'zbekcha so'zlar emas. Ularning kattagina qismi tilimizga fors-tojik va arab tillaridan o'tgan. Bu tillardan ko'p so'zlar o'tganligining sababi o'zaro madaniy aloqalarning mavjudligi, tildagi mushtaraklik bo'lsa, qisman ularning yurtimiz hududini ko'p yillar istilo qilganliklari bilan ham bog'liqdir. Qadimda yurtimizga bostirib kirgan va hukmronligini o'rnatgan boshqa millat vakillaridan beixtiyor ayrim so'zlar tilimizga o'rnashib qolavergan. Shu sababli o'zbek tili lug'ati fors-tojik, arab, mo'g'ul, rus tilidan kirib kelgan so'zlar bilan boyigan. Biz ko'p qo'llaydigan kitob, san'at, maktab, abadiy, ammo, lekin, milliy kabi so'zlar bizga arab tilidan, barg, anor, dastro'mol, go'sht, nodon so'zlari esa fors-tojik tilidan kirib kelgan.

Haqiqiy o'zbekcha so'zlar, asosan, fe'llar va bir bo'g'inli so'zlardir. Kelmoq, ketmoq, bormoq, yurmoq, ona, ota kabilar sof o'zbekcha so'zlarga misol bo'la oladi. Buyuk mutafakkir bobomiz Alisher Navoiyning so'z boyligi yigirma olti mingdan ziyod bo'lsa, ularning ko'p qismi fors-tojik tilidagi kalimalardir. Fors-tojik va arab tillaridagi so'zlar o'zbek tiliga o'xshash jihatlari borligi sababli ommalashgan bo'lsa, bu o'rinda o'zbek tiliga mutlaqo yaqin bo'lmagan tillardan ham so'zlarning kirib kelishi oqimi kuchayganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa bizning xalqaro hamjamiyat tomon intilayotganimizdir. O'zbek tiliga rus, ingliz, nemis tillaridan kirib kelgan so'zlar ham mavjud bo'lib, tilimizda boshqa til atamalariga muqobili bo'lmagani sababli ularni

shundayligicha yoki ayrim o'zgarishlar bilan tilimizga qabul qilganmiz. Bu tillar orasida ayniqsa ingliztili yetakchi o'rinni egallaydi.

Ingliz tilidan o'zlashgan terminlarga hayotimizning har bir jabhasida duch kelamiz. Iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy va sport sohasining ko'plab atamaları tilimizga ingliz tilidan o'tgan. Ommaviy axborot vositalari yangi so'zlarning targ'ib qilishda yetakchi mavqega egadirlar. Televideniya yoki gazeta va jurnallar orqali yangi so'zlar xalqqa tez yetib boradi va iste'mol doirasiga kiritiladi.

Oziq- ovqat mahsulotlari nomi: bishfteks, gamburger, yogurt, ketchup, jem; ichimlik nomlari: kokteyl, viski, koka-kola; kiyim-kechak nomlari: jemper, jinsi, pidjak, sviter; uy-ro'zg'or buyumlari nomi: mikser, pech, pleyer; o'rin-joy tushunchasini ifodalovchi: vokzal, klub, kottej, supermarket, tunnel, kollej, universitet, bar; transport vositalari nomlari: tramvay, trolleybus, avtobus, taksi; texnikaga oid bo'lgan nomlar: kompyuter, skaner, printer, disk kabi so'zlar hozirda tilimizda faol qo'llanilayotgan o'zlashma so'zlardir.

Bu so'zlar tilimizda shu qadar o'rnashdiki, ulardan o'z so'z yasovchi qo'shimchalarimiz orqali yangi atamalar ham hosil qila boshladik. Masalan, kompyuter so'ziga kasb-hunar ifodalash uchun ishlatiladigan -chi qo'shimchasini qo'shib kompyuterchi so'zini hosil qildik va bu so'z hozirda xalqimiz orasida keng qo'llanilmoqda. Bundan tashqari, o'zbek leksikasidan o'rin olgan inglizcha o'zlashgan so'zlar ham anchagina o'zgarishlarga uchrab, o'zining polisemantik (ko'p ma'nolilik) xususiyatiga ega bo'lishdan tashqari, so'zlardagi ma'noning kengayishi va ta'kidlaganimizdek o'zbekcha so'zlar yasashida ham faolligini namoyon qilmoqda. Tilga so'zlarning kirib kelishi bir necha bosqichli bo'lishi mumkin. Masalan, asli inglizcha bo'lgan so'zlar tilimizga rus tili orqali o'zlashib, ma'lum o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Shunga muvofiq, rus tili orqali o'zlashgan "xokkey" so'zi ham asli ingliz tilida "hockey" deb ataladi. Rus tilida h fonemasi mavjud bo'lmagani sababli tilimizga rus tilida qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilingan. Yoki aksincha o'zbek tilidagi terminlar ingliz tiliga rus tili orqali o'tganligi sababli o'zgarishlariga uchragan. Bizning milliy taomimiz hisoblangan palov leksemasi rus tilida "plov" ko'rinishida bo'lgani sababli ingliz tiliga ham rus tili orqali o'tib "plov" deb aytiladi.

Ingliz tilida fe'llarning gerundiy (gerund) shakli mavjud bo'lib, bu fe'l asoslariga -ing qo'shimchasini qo'shish bilan hosil bo'ladi va o'zbek tilidagi harakat nomi (fe'lning otga xoslangan shakli)ga yaqin turadi. Leksikamizdagi brifing, marketing, trening kabi so'zlar ham aynan shu shaklda kirib kelgan va bu o'rindagi gerundiy shaklini biz ot yasovchi qo'shimchaga teng deb ham olishimiz mumkin. Ingliz tilidan kirib kelgan so'zlarni biz, asosan, etimologik jihatdan -er, -ing, -ment, -siya, -men, taym qismlari o'zlashmalarga qarab ajratib olishimiz mumkin.

Neologizmlar (yangi so'zlar) doim ham jamiyat tomonidan ma'qullanib, iste'molga yaroqli deb tan olinmaydi. Xalq orasida qo'llanila boshlangan olinma so'zlarga tilning lug'at tarkibidan joy oladi. Tilda yangi so'zlarning bo'lishi uni zamonaviylikni oshiradi, ammo ba'zi holatlarda bu tushunmovchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Ko'proq rasmiy doiralardagina qo'llaniluvchi ko'p so'zlar xalq orasida

mavhumligicha qoladi. Bu borada so'zlarning o'z ishlatilish doirasi borligini ham unutmaslik lozim.

Tilimizning taraqqiyoti uning kelajak avlodlarga qay ko'rinishda yetib borishi butun o'zbek xalqi uchun daxldor masaladir. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov ta'kidlaganlaridek, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan bebaho boylikning vorislari sifatida ona tilimizni asrab-avaylashimiz, uni boyitish, nufuzini yanada oshirish ustida doimiy ishlashimiz zarur.

O'zbek tilshunosligini tadqiq etar ekan ekanmiz, tilimizning naqadar boy va rang-barang ekanligini ko'ramiz va unda o'rganilmagan, bizga mavhum bo'lgan jihatlarning ko'pligi bizni beixtiyor izlanishga chorlaydi. Shunday ekan o'z tilimizni saqlab qolish, uni uzoq yillar xalqimiz uchun xizmat qilishini ta'minlash, xalqaro hamjamiyatga tilimizning imkoniyatlarini ko'rsatish, uni xalqaro miqyosga olib chiqish uchun biz, yoshlar chin yurakdan bel bog'lamo'g'imiz lozim. Zero, Vatan kelajagi yoshlar qo'lida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sodiqov A. v.b . Tilshunoslikka kirish.- Toshkent: O'qituvchi, 1981.
2. O'lmas Sharipova, Ibrohim Yo'ldoshev.Tilshunoslikasoslari.- Toshkent, 2006.